

Св. У

А. М. М. М.

II 956

VII-6-115

С. С. Бобчевъ :

ВЪЗКРЪСВАНЕТО НА ТУРСКАТА КОНСТИТУЦИЯ.

I.

Въ единъ прѣкрасенъ день прѣзъ мѣсець декемврий 1876 г., когато прѣдставителитѣ на всичкитѣ държави, събрани на конференция, си чупѣха главитѣ за да изнамѣрятъ реформи за подобрене участвата на християнитѣ въ Турция, на брѣговетѣ на Босфора екнаха топовни гърмежи. „Що е това? Какъвъ е този гръмъ?“ се запитаха европейскитѣ посланици. Прѣдставителтъ на Високата Порта хладнокрѣвно обясни „Падишахтъ дарува на своитѣ подданици конституция. Вашата задача е упразнена.“

Посланицитѣ паднаха отъ небесата. Тѣ се загледаха изненадани, смутени. Поне така бѣше съ грамадното болшинство отъ тѣхъ. Може би нѣкои бѣха скришомъ увѣдомени отъ тогавашния ржководителъ на турската политика Мидхадъ паша. Чутовниятъ турски реформаторъ бѣше изигралъ масторски скроената си игра.

Възстанието въ Босна и Херцеговина (1875 г.), сѣрбско-турската война, бѣлгарскитѣ кланета и смутове (1876), недоволството въ Цариградъ, ужасии на всѣкадѣ по турско — всичко това бѣше извикало силно напъжение въ европейската дипломация. Европейскитѣ бонхолдери тукъ бѣха стреснати отъ това, че процентитѣ спрѣха да имъ се плащатъ. Султанъ Азизъ бѣше сваленъ отъ прѣстола (18 май 1876 г.), защото, казваха турскитѣ реформатори, не се поддавалъ на сериозни прѣобразования. Съзаклятницитѣ Мехмедъ-Рушди паша, Митхадъ паша, Хюсеинъ-Авни паша се явиха при прѣстолонаслѣдника Мурада и го заставиха насила да седне на турския прѣстолъ, като слѣдъ това оповѣстиха, че Азизъ си прѣрѣзалъ жилитѣ съ ножици и... умрѣлъ.

Султанъ Мурадъ се оказа обаче умствено несъстоятеленъ и въ августъ с. г. биде низложенъ. За султанъ се прогласи и до сега царстващиятъ Абдулъ Хамидъ. Митхадъ паша бѣше тогава великъ везиръ. Той забѣлѣжи, че тоя пѣтъ европейскитѣ велики сили сж се заловили да направятъ нѣщо сериозно за християнитѣ. Той поиска да ги изпрѣвари и въ нѣколко дни скърпи една конституция, която той накара Абдулъ Хамида да подпише и обнародва.

II.

Турската конституция отъ 11/23 декемврий 1876 г. (1 зилхидже 1293 г.)* бѣше единъ държавенъ актъ, скърпенъ по образца на европейскитѣ, главно на белгийската, конституции. Въ хатта (рескриптъ), даденъ Митхаду, султанътъ признава, че силата на империята била въ упадѣкъ, но не по външни причини, а защото нѣмало добро управление, и „врѣзкитѣ, които стѣгали довѣрието на подданицитѣ къмъ властѣта отслабнали.“ За засилване на тѣзи врѣзки баща му — Меджидъ прогласилъ Танзимата, благодарение на който държавата се закрѣпила до него. За това и „ние успѣхме да учрѣдимъ и прогласимъ днесъ дѣлото на тази конституция, резултатъ на идеи и мнѣния, свободно изразени.“ Абдулъ Хамидъ напомня, че даже баща му Меджидъ би прогласилъ тази конституция, ако бѣше зацарувалъ въ негово врѣме. Но „Провидѣнието запазило за него грижата да извърши туй честито прѣобразование, което е върховна гаранция за благоденствието на населенията.“

Въ сжщия хаттъ се казва, че още при въцаряването си Абдулъ Хамидъ обявилъ спѣшность за единъ Парламентъ. Той натоварилъ една специална комисия отъ улеми и държавни чиновници, която изработила основитѣ на Конституцията, изучена и одобрена отсетнѣ отъ министерския съвѣтъ.

„Тази основна харта осветява прерогативитѣ на суверена, свободата, гражданското и политическо равенство на отоманитѣ прѣдъ закона, отговорностьта и вѣдомството на министритѣ и чиновницитѣ, правота на контрола на Парламента, пълната независимостъ на сѣдилищата, дѣйствителното равновѣсие на бюджета, най-сетнѣ административната децентрализация въ обла-

* Вж. *Législation ottomane. Appendice (Дустури-хамидие), par Démetrius Nicolaidès. V partie. Constantinople 1878.*

ститѣ, като при това запазва рѣшаващата роль и власть на централното правителство.“

Слѣдъ тѣзи думи хаттѣтъ бърза да прибави: „Всички тѣзи принципи сж съгласни съ наредбитѣ на шериата, както и съ нашитѣ наклоности и стремежи, а сжщо сж въ хармония и съ великодушната мисль да се оздрави щастieto и процвѣтяването на всички, това, което е наше върховно желание.“

Най-послѣ, султанѣтъ, като промулгира Конституцията, прѣдлага на великия си везирѣ да я публикува и веднага приложи въ всички части на империята.

Митхадѣ паша продѣлжи своето дѣло и наистина веднага приложи въ всичката империя Конституцията. Но прѣди да кажемъ що и да било за самото прилагане, нека вкратцѣ очертеемъ съдържанието на този исторически документъ.

Конституцията отъ 11 дек. 1876 г. състои отъ 110 члена и има отдѣли: за отоманската империя, за публичното право на отоманитѣ, за министритѣ, за публичнитѣ чиновници, за парламента, сената и камарата на депутатитѣ, за сждебната власть, за върховното сдилище, за финанситѣ, за областното управление и, най-напоконѣ, разни наредби.

Споредъ първитѣ наредби отоманската империя обема земи, владѣния и привилегировани области. Тя образува едно недѣлимо цѣло, отъ което ни една часть не може да се отдѣли никога подъ какъвто и да билъ мотивъ (чл. 1). Суверенѣтъ е и халифѣ и той е старшиятъ отъ господаритѣ на отоманската династия, споредъ стария редѣ (чл. 2). Султанѣтъ е неотговоренѣ. Личността му е свещена. Той има като прерогативи: назначава и уволнява министритѣ, раздава чинове, служби, ордени, дава инвеститури на началницитѣ въ привилегированитѣ области, сѣче монети, името му се произнася въ джамиитѣ, сключва договори, обявява война, командува войскитѣ, заповѣдва изпълнението на законитѣ и шериата, урежда публично-административнитѣ правилници, дава милость, свиква и отлага Парламента, разпуска, когато счита за нужно, камарата, като разпорежда за нови избори (чл. 7).

Отомани сж всички подданници безъ разлика на вѣра (чл. 4). Ислямизмѣтъ е религия на държавата, която обаче покровителствува всички признати въ империята вѣроизповѣдания (чл. 1). Свободата на печата, сдружаването, петициитѣ, обучението сж гарантирани (чл. 12—14). Всѣки отоманинѣ може

да подържа публични или частни училища, споредъ законитѣ (чл. 15). Всички училища сж подъ надзора на държавата. Обучението ще се обедини, но не ще се посѣга на религиозното обучение на общинитѣ (чл. 16). Всички отомани сж равни прѣдъ законитѣ (чл. 17). Всѣки може да постѣпи на служба, стига да знае турския езикъ (чл. 18). Събирането данъци става съ законъ (чл. 20). Собствеността е гарантирана (чл. 21). Жилището е неприкосновено (чл. 22). Унищожени сж конфискацията на имоти, ангарията и джиримето (чл. 24).

Министритѣ си назначава султанътъ. Министерскиятъ съвѣтъ заседава подъ прѣдседателството на великия везиръ. Министритѣ отговарятъ за своитѣ управления. Единъ или нѣколко депутати могатъ да направятъ оплакване противъ нѣкой министръ. Оплакването се праща на особно бюро, което докладва въ камарата, и, ако се намѣри оплакването за основателно, министрътъ се прѣдава на сждъ прѣдъ Върховния сждъ (чл. 31). Додѣ го сждятъ министрътъ е уволненъ отъ длъжността си. (чл. 34). Когато единъ министръ настоява да се приеме единъ неговъ законопроектъ, а камарата го отхвърли, тогава султанътъ или уволнява министра или разпуска камарата (36).

Чиновниците се назначаватъ съгласно съ закона и не могатъ да бждатъ уволнявани освѣнъ при запазване на извѣстни условия (чл. 39—41).

Парламентътъ (Общото събрание) състои отъ двѣ камари: камара на първенцитѣ или сената и камара на депутатитѣ (чл. 42). Тѣ се свикватъ ежегодно на 1 ноемврий и заседаватъ до 1 мартъ слѣд. г. Вънъ отъ това врѣме и безъ ираде никоя камара не може да се свика и засѣдава (чл. 43). Султанътъ може да ускори, съкрати или продължи сесията (чл. 44). Той отваря парламента лично или чрѣзъ великия везиръ, като се чете тронно слово (чл. 45). Депутатитѣ се кълнатъ за вѣрностъ султану, на Отечеството и да пазятъ Конституцията (46). Свободно е говоренето и за мнѣнията въ камарата никой не може да се прѣслѣдва (чл. 47). Губи качеството си на сенаторъ или депутатъ всѣки, когато Парламентътъ признае съ $\frac{2}{3}$ гласове за виновенъ въ измѣна, нарушение на Конституцията или подкупъ (чл. 48). Прошения до Парламента се разглеждатъ само, ако по сжщия прѣдметъ се е ходатайствувало прѣдъ надлежното началство (чл. 52). Законодателната инициатива принадлежи на министритѣ. Когато сенатори или депутати, въ кръга на ком-

петентността, поискатъ да се внесе ново законодателно предложение или измѣнение, то се докладва султану и се иска отъ Държавния съвѣтъ да приготви по него проектъ (чл. 53). Проектитѣ, изработени отъ Държ. съвѣтъ, най-напрѣдъ се гласуватъ отъ депутатитѣ, а сетнѣ отъ Сената (чл. 54). Разискванията въ камаритѣ ставатъ по турски (чл. 57).

Сенатътъ се състои отъ членове, назначени прѣко отъ султана, на брой колкото една трета отъ депутатитѣ (чл. 60). Сенаторитѣ сж пожизнени (чл. 62). За да е нѣкой сенаторъ трѣбва да има 40 години и да се е отличилъ съ заслуги къмъ държавата (чл. 61). Сенаторитѣ получаватъ 10,000 гр. мѣсечно (чл. 63). Сенатътъ може да отхвърли единъ гласуванъ законъ или да го повърне съ бѣлѣжка на депутат. камара (чл. 64).

Камарата на депутатитѣ състои отъ избраници единъ на 50,000 души отомани мжжки полъ (чл. 65) * Гласуването е тайно и става по особенъ законъ (чл. 61). Чиновникъ не може да бжде депутатъ (чл. 67). Депутатскиятъ мандатъ трае 4 години (чл. 69). Изборитѣ почватъ 4 мѣсеца прѣди 1 ноемврий (чл. 70). Избранитѣ трѣбва да сж жители въ окржга (санджака) що ги избира (чл. 72). Депутатитѣ получаватъ 20,000 гр. за сесия (чл. 76). Прѣдседателъ и подпрѣдседатели на камарата се избиратъ отъ султана по една листа отъ деветъ кандидати, посочени отъ Камарата (чл. 77). Заседанията сж публични, но може да ставатъ и дверемъ затворенимъ. Никой депутатъ не може да бжде запрѣнъ или прѣслѣдванъ, освѣнъ при заварено прѣстѣпление, ако това се разрѣши отъ Камарата (чл. 79). Камарата на депутатитѣ разисква законопроектитѣ, бюджета, финансовитѣ мѣрки, данѣцитѣ (чл. 80).

Сждитѣ сж несмѣняеми (чл. 81). Сждебнитѣ заседания сж публични. Рѣшенията се печататъ. Дѣлата между държавата и частнитѣ лица се сждятъ отъ обикн. сждилища (чл. 85). Сждебната организация се урежда съ особенъ законъ (88). Шериятскитѣ работи се сждятъ отъ шерийски сждъ. Никакви извънредни сждилища и комисии не могатъ да се съставятъ (89).

Върховенъ сждъ се урежда за сждане министритѣ, членоветѣ на касац. сждъ и други обвиняеми въ държавна измѣна. Той състои отъ 30 члена—10 сенатори, 10 държ. съвѣт-

* Съгласно съ особения уставъ за избори, избираеми сж всички отомани на възраст отъ 30 години нагорѣ, а избиратели всички отъ 21 година нагорѣ.

ници и 10 сѣдии (чл. 92). Той има двѣ камари: обвинителна и сѣдебна (93). Първата състои отъ 9, втората отъ 21 членове (94).

Финанситѣ се управляватъ въ основни черти така: всѣки данѣкъ се гласува съ законъ. Сѣщо и бюджетътъ. Нищо извънъ бюджета безъ законъ не може да се похарчи. Извънредна разноска се извършва съ ираде отъ султана само кога нѣма Събрание, но се внася за одобрение щомъ се свика. Бюджетътъ важи за една година. Ще има и Върховна смѣтна палата, която докладва на Събранието, както у насъ. Тя състои отъ 12 несмѣняеми членове, назначени отъ султана (чл. 106).

Областното управление ще има за основа принципа на децентрализацията (чл. 108). Ще се уредятъ съ особенъ законъ вилаетскитѣ, санджакскитѣ, казалийскитѣ админ. съвѣти, както и на Главния съвѣтъ, за вѣдомството на който ще се издаде особенъ законъ (чл. 110). Въ всѣка кааза ще има окол. съвѣтъ за мѣстнитѣ нужди, въ всѣки градъ — градски съвѣти (чл. 111 и 112).

Най-послѣ въ Разни наредби на Конституцията срѣщаме: за военното положение, което може да се прогласява въ врѣме на смутове и за което ще има особенъ законъ, за изгонването, което може да върши султанътъ по данни достовѣрни на администрацията (113). Конституцията не може да се спира подъ никакъвъ прѣдлогъ (115). Въ нужда, надлежно констатирана, Конституцията може да се измѣни въ нѣкои свои наредби при слѣднитѣ условия: прѣдложение отъ министерството или нѣкоя камара, което се разисква въ Камарата на депутатитѣ. Ако двѣ трети гласове го одобрятъ, то минава въ Сената. Ако го одобри и той, султанътъ го утвърдява (чл. 116). Тѣлкуването на законитѣ принадлежи: на Касац. сѣдъ за сѣдебнитѣ закони; на Държ. съвѣтъ — за административнитѣ; на Сената — относително Конституцията.

Такова е същественото съдържание на турската Конституция отъ 11 декемврий 1876 год.

III.

Митхадъ-паша наистина прибѣрза да приложи Конституцията. Той направи изборитѣ и изкара повсемѣстно свои кандидати за народни прѣдставители. Той се надѣваше да играе и по-нататѣкъ великата роль на турски реформаторъ.

Първата парламентарна сесия се откри съ тронна рѣчь на 7-й мартъ 1877 г. Между това, създателътъ на турската Конституция и извършителътъ на първитѣ избори не само не можа да ръководи първата парламентарна сесия, но не можа да присѣтствува на откритието ѝ. Той бѣше вече уволненъ отъ великото везирство на 5-й мартъ 1876 г. и арестуванъ!

Не повървѣ и на първия парламентъ, който имаше за свой прѣдседателъ Ахмедъ-Вефикъ-паша.* Той биде закритъ много скоро, слѣдъ нѣколко дена.

Извършиха се нови избори. Обаче и новиятъ парламентъ, свиканъ въ врѣме на руско-турската война, не бѣше по-честитъ отъ първия. Той работи нѣколко дена и заседанията му се отложиха.

Заседанията на втория турски парламентъ се отложиха за... неопрѣдѣлено врѣме. И слѣдъ това... не само нѣмаше парламентъ въ Турция, но нѣмаше и Конституция. Нѣщо още по-характерно: Абдулъ-Хамидъ, който прогласяваше необходимостта отъ Конституцията, който въ нея виждаше залогъ за щастие на отоманитѣ и за благоденствие на държавата, почна безпощадно изтрѣблението на конституционалиститѣ и запрѣти да се поменува дори името Конституция.

Цѣли тридесетъ и три години се минаха отъ тогазъ. Отоманската империя прѣживѣ много остри кризи, една война съ Русия, въ резултатъ на която имаше изгубване на голѣма часть отъ отоманската територия, рѣзки промѣни въ отношенията на султана къмъ Румжния, Сърбия, — тия послѣднитѣ отъ васални станаха независими, — Критъ доби извѣстно самоуправление, автономната областъ Южна България се съедини съ княжество България и фактически състави едно държавно цѣло. Въ всичко това врѣме турската Конституция почиваше погребена, сѣкашъ за винаги. Всичкитѣ нейни поддържатели отъ седемдесетъ години единъ по единъ липсаха не само отъ политиката, но и отъ жизнената арена, угаснаха, загинаха.

Живѣеше и царуваше спокойно и абсолютистично Абдулъ-Хамидъ и вѣрваше, че, додѣ е живъ той, не ще е сѣдено да се чуе думата конституция въ отоманската империя. И кой можеше да извика на животъ тази така дълбоко погребена харта на отоманитѣ, създадена отъ единъ великъ майсторъ за мигъ

* Камарата на депутатитѣ имаше 120 членове.

и приложена въ живота за единъ моментъ?—Старитѣ конституционалисти? Но тѣхнитѣ кости гнияха отдавна немили-недраги, разхвърлени по разни кжтове на империята... Младитѣ турци? О, това бѣше едно такова хилаво разнебитено сдружение, което Абдуль-Хамидъ мислѣше, че държи въ ржцѣтѣ си чрѣзъ десеткитѣ хиляди шпиони и лири — разполагани за усмиряването му.

Обаче, ако мъртвитѣ трупове въ ново врѣме не възкрѣсватъ, идеитѣ, особно политическитѣ идеи, винаги намѣрватъ възможность да пробиятъ и най-дебелитѣ надгробни плочи, съ които ги подтискатъ разни тирани и деспоти.

Турската Конституция отъ 11 декемврий 1876 биде прогласена за възкрѣсна на 11 юлий 1908 год. благодарение на революционното движение на младо-турцитѣ. Историята на юлската революция за извикване на животъ турската *magna charta* е крайно интересна и важна. Но тукъ ние сега не ще вляземе въ нейното разпраяне. Ще кажемъ само въ кратко, че младо-турското движение, което въ послѣднитѣ десетина години бѣше сполучило да спечели силни привърженици въ самото офицерство, изби въ остро проявление въ началото на м. юлия т. г. Искрата се запали въ Рѣсенъ, мина въ Солунъ, Битоля, обхвана цѣла Европейска Турция. Надеждата на Султана — армията, въ Македония, бѣше въ ржцѣтѣ на революционеритѣ, имащи на чело двама отважни младо-турци Ниази-ефенди и Енверъ-бей. Опитътъ на султана да потуши революцията съ войски, докарани отъ Мала-Азия, като не сполучи, Абдуль-Хамидъ, съвѣтванъ отъ умни държавници и отъ своитѣ лични интереси, прие искането на младо-турския „Комитетъ за единство и напрѣдъкъ“ (иттихадъ ве терака джемieti) и прогласи за възстановена конституцията отъ 1876 година.

Отъ 11 юлий т. г. въ цѣлата империя се дикува и праздува тържеството на свободата, равенството и братството, възкресението на Конституцията. Една дивна гледка продължава да се прѣдставя на очитѣ на слисания свѣтъ: турци, българи и други християнски народности въ Македония и Одринско тържествуватъ въ побратимско настроение; българскитѣ и други революционни чети се завърнаха въ градоветѣ — Битоля, Солунъ, посрѣщнати отъ властитѣ и отъ младо-турцитѣ.

Меденият мѣсецъ на тържествуващитѣ не се е свършилъ. Но отчасти се почва и сериозна работа. Безъ да се поржчителствува противъ изненада, може да се каже, че за сега султанътъ е принуденъ да върви по наложената нему насока, да поддържа едно конституционно правителство, което управлява въ тѣсно общение съ младо-турскитѣ сили.

Печатътъ е свободенъ. Появиха се много нови вѣстници на разни езици. Съставиха се конституционни клубове, издаватъ се и разширяватъ явно политически програми съ крайно демократическо и свободолюбиво съдържание, готвятъ се за избори, публикуванъ е уставътъ за тия избори, съставляватъ се списъци, правятъ се вече агитации и почва се избирателно движение.

Самъ-тамъ реакционни отзиви се обадиха, но за сега слаби, много слаби.

Безъ да бждемъ оптимисти, ние сме длъжни открито да изкажемъ най-голѣмото си съчувствие къмъ борцитѣ, които извоюваха възкръсването на конституцията въ Турско. При това, ние пожелаваме, отъ една страна, тя да не бжде тоя пѣть игра въ ржцѣтъ на Митхадъ-пашовци, отъ друга — нашитѣ еднородци въ Турско да се заловятъ открито и доблестно да използватъ правата, които имъ се даватъ отъ основния законъ, който и такъвъ, какъвто е, е драгоцѣненъ, стига да се приложи искрено въ живота.

Нашитѣ еднородци въ Отоманската империя ще трѣбва да помнятъ великото правило: *Vigilantibus jura sunt scripta*. Национални и политически права се добиватъ съ бодърствуване, упорна борба и постоянство! Първиятъ моментъ сега изисква да се приготвятъ за изборитѣ и да добиятъ депутати, колкото се пада на числеността на българската народност.* Нека иматъ прѣдъ видъ, че възстановлението на турската Конституция не промѣнява чл. 23 отъ Берлин. договоръ, но това обстоятелство никакъ не имъ прѣчи да използватъ въ днешния моментъ своитѣ права и длъжности на съзнателни граждани въ една конституционна страна. Тѣ трѣбва да спомогнатъ всѣкакъ за тържеството на единъ дѣйствително конституционенъ режимъ!

София, 25.VIII 1908.

* Депутати въ камарата ще има около 100 души изцѣло. На българската народност се падатъ най-малко поне осемъ души нар. прѣдставители.